

PSİKANALİZ PENCERESİNDEN TANRI ve UYGARLIK İLİŞKİSİ

Araş.Gör. Hasan Atsız*

Aydınlanma sürecinin ardından 19. yüzyılın ilk yarısında ateizm, Avrupa'nın gündeminde eskiye nazaran, daha farklı ve daha etkin bir konumda yer almıştır. Bu değişikliğin en büyük nedeni, bilimdeki ve teknolojiadaki baş döndürücü gelişmelerin toplumun her tabakası üzerinde yarattığı, derin etkide yatmaktadır. Bağımsızlığı ve özgürlüğü amaçlayan bu gelişmeler, insanlık tarihinde daha önceleri eşine az rastlanır tarzda, dinden ve Tanrı kavramından kopmalara neden olmuş ve bu sürecin etkileri günümüze kadar devam etmiştir. Aydınlanma döneminin bir ürünü olan, aklın üstünlüğüne tartışmasız güven, 19. yüzyılda daha da gelişmiş, her türlü Tanrı kavramına ve özellikle de Hıristiyanlığa karşı olumsuz bir tavır alınmasıyla neticelenmiştir. İnsan merkezli yaklaşımların geliştiği bu dönemde, her şeyin kaynağı, insan düşüncesi ve davranışlarına bağlanmaya çalışılmıştır. İnsanlığın kendini arayışı ve ona iliştirilen her türlü yaftadan soyutlanma gayreti, başta Tanrı kavramı olmak üzere bir çok manevi olgunun reddedilmesiyle neticelenmiş, Tanrıdan bağımsızlaşma eğilimi, Ludwig Feuerbach, Karl Marx, Charles Darwin, Friedrich Nietzsche ve Sigmund Freud gibi isimlerle 19. yüzyıla'a damgasını vurmuştur.

19. yüzyılın ilk yarısında ateizm lehine gelişen entelektüel değişim, aynı yüzyılın sonlarına doğru da geçerliliğini korumaya devam etmiş, bilgi alanında kazanılan sürekli yükseliş ivmesinin, teknolojiye aktarılması, yeni enerji kaynaklarının verimliliğinin artmasıyla neticelenmiştir. Eskiye karşı var olan düşmanlık duygularını körükleyen bu eğilimlerin tutarlılığı, insanlığın dinden ve Tanrı kavramından koparılması gerektiği gibi bir ön koşulun kabullenilmesiyle şartlandırılmıştır. Bu genel şartın pek çok bilim ve düşünce adamı tarafından kabul görmesi, karşımıza her yönüyle dine muhalif, değişik branşlarda uzmanlaşmış, çeşitli bilim adamlarını çıkarmıştır. Bu bağlamda psikoloji alanında büyük bir devrim yaşanmasına sebep olan Sigmund Freud, söz konusu bilim adamlarından sadece birisidir. Feuerbach ile sosyolojik bir çerçevede başlayan ve Freud ile

* Ondokuz Mayıs Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

psikolojik bir versiyon kazanan din ve Tanrı kavramını reddeder yöndeki eğilimler, pozitif ateizmi her koşulda destekleme eğilimi sergilemişlerdir.

1907’de, saplantı nevrozunun belirtilerinin, dinsel tören ve uygulamalara benzediğinden hareketle, dinin everensel bir nevroz, saplantılı nevrozun da, bireysel bir din olduğunu ileri süren Freud, 1912’de, en ünlü çalışmalarından birisi olan *Totem ve Tabu* ile, yalnızca dinin kaynağını değil, aynı zamanda uygarlığın da kökenlerini, psikanalizin bakış açısıyla incelemeye çalışmış ve bireysel *oedipus* kompleksiyle insanlığın tarih öncesi arasında bağlantılar kurmaya gayret etmiştir. O dönemde popüler olan çeşitli antropolojik çalışmalardan etkilenen Freud, kuramında dinin kaynağı hakkındaki açıklamalarını, yararlandığı bu hipotezlerle desteklemeye çalışmış, totem dininin oluşumunda etkin bir faktör olan “*baba katli*” öyküsü de, revaçta olan antropolojik malzemenin değerlendirilmesi sonucunda ortaya çıkarmıştır. İlkelerde var olduğu iddia edilen tabular ve nevroitik hastalardaki fobiler arasındaki benzerliklerden hareketle, Tanrı tasavvurunun ve çeşitli dini ritüellerin aynı kaynaktan beslendiği sonucuna varmıştır.

Freud’a göre, totem inancından sonra gelişmiş olan diğer dinler içinde aynı köken, insanlığa bir daha asla huzur vermeyecek olan, aynı olay geçerlidir. İnsanlık, birlikte işlenmiş suçun ortaklığı üzerinde, din, suçluluk duygusu ve pişmanlık üzerinde, ahlak da kısmen böyle bir toplumun gerekliliği, kısmen de, suçluluk duygusundan ileri gelen tövbe duygusu üzerinde durmaktadır. Dinin kökeni ve gelişim seyri değerlendirmesinden sonra, Freud, semitik dinler üzerinde tezini temelledirme gayreti sarf eder. *Musa ve Tektanrıçılık*’ta Yahudilik ve Musa üzerinde derinlemesine bir analiz yaparak, psikanalitik kuramla, devamlı evrim geçiren dinin, monoteizme ulaşmış ve mükemmelleşmiş bir şekli olarak gördüğü bu dinin, yorumlanması amacına yönelir. Yine bu amaç doğrultusunda, kendisine malzeme sağlamada oldukça cömert davranan Hıristiyanlık ve Totemizm arasında dini ritüeller ve Tanrı tasavvuru açısından çeşitli bağlar kurarak, monoteizmin ilk versiyonu olarak gördüğü totemizmi, daha da derine inmek gerekirse, insanların bilinç altında var olduğunu iddia etti çeşitli psikolojik itici güçlerin, insanlığın ortak malları üzerinde belirleyici etkisinin ne derece güçlü olduğu tezini savunmaya çalışmaktadır.

Monoteizm kalıpları içersinde saydığı Yahudilik ve Hıristiyanlığın, tarihsel değerdendirmesinden sonra Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği*'nde, Tanrı tasavvurunun ve din kavramının, uygarlığın şekillenmesindeki etkilerini, şu anki konumunu ve gelecekteki durumunu değerdendirmeye çalışır. İnsanların, alt edilemeyen doğa ve kader karşısındaki çaresizliklerinin anlatımı ve aynı zamanda başa çıkma yöntemi olarak dinsel tasarımlarını ele alır. Böyle bir çaresizlik, Freud'a göre sürekli bir korkuya neden olmakta ve çıkış yolu olarak da, doğanın insanlaştırılmasıyla neticelenmektedir. Tabiat güçlerinin insanlaştırılması demek ise, Tanrıyı farklı bir isimle nitelemekten başka bir anlam ifade etmemektedir. Freud, daha sonra dinsel bilginin değeri üzerinde durur. Materyalist bir yaklaşım tarzıyla o, Tanrı inancının ve dinsel öğretilerin ispatlanamaz oldukları için asla inanılmaması gerektiği sonucuna varır. Freud'a göre bunlar, deneyimlerin ya da düşüncelerin sonuçları değil, yalnızca yanılsamalardan ibaret olup, insanlığın en eski, en güçlü dileklerinin doyumudur.

Geniş bir alt yapıya ve farklı bir perspektife sahip olan psikoanalitik düşüncenin, biz sadece bir bölümünü incelemeye çalışacağız. Bu makaledeki amacımız; psikanalizde ve daha özelde Freud düşüncesinde, Tanrı tasavvurunun, insanlık tarihindeki kökenleri ve gelişim seyri değil, onun uygarlıkla ilişkisi ve işlevselliğinin kısa bir tartışmasını ve değerdendirmesini yapmaktır. Freud, günümüzde (onun tabiriyle kültürel ortamda) Tanrı inancının varlığını halâ niçin sürdürdüğünü, insanlığın ne gibi ihtiyaçlarına cevap verdiğini ve sonuçta bu inancın varacağı noktanın ne olacağını, yoğunlukla, *“Bir Yanılsamanın Geleceği”* (*The Future of an Illusion*) ve *“Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları”* (*Civilization and its Discontents*) adlı iki kitabında kaleme almıştır.

İnsanlık, Medeniyet (Uygarlık) ve Tanrı

Tanrı, alem ve uygarlık arasındaki ilişkide Freud, insanın kendi çaresizliğini dayanılır kılma ihtiyacından kaynaklanan ve hem kendi çocukluğunun ve hem de, insan ırkının çocukluğunun çaresizliğine ilişkin anılardan oluşan malzemelere dayanan bir dizi tez ortaya atmıştır. O, psikoanalitik yorum tarzıyla şekillendirdiği Tanrı tasavvurunun tarihi gelişim seyrinde ulaştığı son noktayı, Tanrı ve uygarlık

arasındaki etkileşimle ortaya koymaktadır. Freud'a göre, insanların zihnindeki Tanrı tasavvuru, uygarlığın farklı bir boyutu konumundadır. Bundan sonra, baş edilemeyen tabiat güçleri karşısında yeni Tanrı tasavvurları ortaya konulacak ve insanlığın içgüdüsünden kaynaklanan tehditleri bertaraf etmenin yolları aranacaktır.

Freud'a göre, *uygarlık*, bir yandan insanın doğa güçlerini kontrol etmek ve ihtiyaçlarını gidermek amacıyla doğadaki zenginlikleri almak için kazandığı her türlü bilgi ve beceriyi, öte yandan da insanların birbirleriyle olan ilişkilerini ve özellikle de mevcut zenginliğin dağılımını ayarlamak için gerekli olan her türlü düzenlemeyi içerir. Uygarlığın bu birbirinden farklı gibi görünen iki yönü, aslında belirli bir koordine ile çalışmaktadır. Çünkü, insanlar arasındaki karşılıklı ilişkiler, mevcut zenginliğin mümkün kıldığı içgüdüsel doyum miktarından büyük ölçüde etkilenmekte, bu etkileşim, insanların birbirlerini, kazanılmak istenen zenginliğin farklı materyalleri olarak görmelerini ve -uygarlığın insanlığın evrensel çıkarının nesnesi olduğu düşünülürken- her bireyin özünde, uygarlığın düşmanı olduğu fikriyle çevrelenmiş gibi gözükmektedir.¹

Freud'a göre insanlık, bariz bir hatla yönetenler ve yönetilenler olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. "kitleler tembeldir ve akıllı değildir. İçgüdüsel vazgeçiş (sahip olduklarından vazgeçmeyi) sevmezler ve bunun kaçınılmazlığı konusunda tartışma yoluyla ikna olmazlar. Kitleyi oluşturan bireyler disiplinsizlik konusunda birbirlerine destek olurlar. Sadece kitlelerin lider olarak kabul ettikleri kişilerin etkisiyle onları iş yapmaya özendirmek ve uygarlığın bağlı olduğu özverileri kabullenmelerini sağlamak mümkün olmaktadır."² Baskı altındaki insanların çalışarak var ettikleri, ancak zenginliklerinden pek pay alamadıkları kültürlere karşı yoğun düşmanlık duyguları beslemeleri gayet olağan gözükmektedir. Bu koşullarda baskı altındaki insanların kültürel yasaklamaları içselleştirmeleri beklenemez. Tersine bu yasakları benimsemeye yanaşmayacaklar, kültürün kendisini yok etmeye, hatta onun dayandığı önermeleri alaşağı etme eğilimi göstereceklerdir. Bunun temelinde ise mevcut uygarlık düzeyi karşısında duyulan

¹ Sigmund Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği*, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara 1997, s.186. Bu çalışma içerisinde, *Bir Yanılsamanın Geleceği'ne* bundan sonra yapılacak olan atıflar, Öteki Yayınevi'nin yayımladığı ÖFD'nden yapılacaktır. *Bir Yanılsamanın Geleceği*, XIII. ciltte (Uygarlık, Din ve Toplum), 185-244. sayfalar arasındadır.

² Freud, *a.g.e.*, s. 188.

derin ve uzun süreli bir hoşnutsuzluk yatmaktadır.³ Bu durumda Freud'a göre, uygarlığın, güç ve kuvveti elinde bulunduran bir azınlığın, bunu kabul etmek istemeyen bir çoğunluğa karşı kullandığı bir dayatma aracı olduğu söylenebilir. Ancak bu dayatmayı tepkisizce kabullenmek istemeyen insanların saldırgan tutumlarına karşı uygarlık, cinsellik ve saldırganlık ihtiva eden içgüdülerin bastırılmasına yönelik kimi kurullarla toplumun karşısına çıkar.⁴ Başlangıçta tabiatın kontrol edilmesi ve zenginliğin elde edilmesi olarak şekillenen amaç, farklı bir yöne kaymış ve daha fazla insanı kontrol etme maksatlı, psikolojik bir çabaya yerini bırakmıştır. Bu aşamadan sonra, azınlığın toplumun büyük kısmı üzerinde egemenlik kurma amacıyla kullandığı materyal bizler için daha dikkat çekici bir noktayı gün yüzüne çıkarmaktadır; “Medeniyet, insanlığı uygarlık perdesi altında, Tanrı inancı ve çeşitli ahlâkî öğretilerle kontrol altında tutmaya çalışmaktadır.”⁵ Böylece Freud, *Totem ve Tabu*'da ilkel insanların kişisel tecrübelerinde aradığı dinin kaynağını, günümüz toplumunda, daha geniş bir değerlendirmeye, belirli bir azınlığın, hemcinslerini sömürmek amacıyla kullandığı bir araç olarak görmektedir.

Ancak bu konumda insanları engelleyen başka bir faktör ortaya çıkmaktadır. Acımasızca insanı tehdit eden tabiata karşı insanlık, zorunlu da olsa, kendisini koruyabilecek tek kale olarak gördüğü uygarlığa sahip çıkma eğilimi sergiler. Zira, “sarsıldığı zaman insanları ve eserlerini yerle bir edip gömen toprakla, sel halinde her şeyi boğan suyla, önüne çıkan her şeyi yıkan fırtınalarla ve en önemlisi henüz hiç bir çaresi bulunmayan ve belki de bulunamayacak olan acı verici ölüm bilmececiyle”⁶ insanlığın yardımsız ve tek başına mücadele etmesi imkansız gözükmektedir.

³ Sigmund Freud, *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara 1997, s.279. Bu çalışma içersinde, *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*'na bundan sonra yapılacak olan atıflar, Öteki Yayınevi'nin yayımladığı ÖFD'nden yapılacaktır. *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*, XIII. ciltte (Uygarlık, Din ve Toplum), 245-342. sayfalar arasındadır.

⁴ Uygarlığa yönelik, saldırganlık içeren içgüdülerin bastırılmasına ilişkin geniş bilgi için bkz. Freud, *a.g.e.*, ss.315-317.

⁵ Sigmund Freud, *Savaş ve Ölüm Üzerine Düşünceler*, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara 1997, s.63. *Savaş ve Ölüm Üzerine Düşünceler*, Öteki Yayınevi'nin yayımladığı ÖFD'inde, XIII. ciltte (Uygarlık Din ve Toplum), 61-90. sayfalar arasındadır.

⁶ Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği*, s.198.

Tabiat güçlerine karşı tam anlamıyla bir egemenlik asla mümkün olmayacak bir gerçekliktir. Kendisi de bu doğanın bir parçası olan, insanın fiziksel varlığı her zaman için sınırlı bir uyarlanma ve başarı yeteneği olan geçici bir yapı olarak kalacaktır. Doğadaki her şeyi olduğu kadar insanı da tehdit eden tabiatın ve kaderin üstün güçlerine karşı insanlık, kendini uygarlığa sığınarak korumaktadır. Herkes için aynı koşulları içeren ve tüm uygarlıkların benzer şekilde gerçekleştirdiği bu muhafaza iki yönlüdür; “İnsanın, ağır bir yara alan öz saygısının onarılması ve onların, yaşamın ve evrenin içerdiği tehlikelerden uzak tutulması.”⁷ Böylece psikanalizin temelinde yer alan “insanın şuurlu hayatı ve şuurlu dışı ruh hayatı arasındaki zıtlık”⁸ tabiatın insanoğlu ile etkileşimindeki yerini, anlamlandırdığı düşünülmektedir.

Uygarlığın insanlığı rahatlatma ve bu yolla onları kontrol altında tutma amacıyla gerçekleştirdiği ilk adım “doğanın insanlaştırılması”dır. Freud, bilinmeyenler karşısında insanların içine düştükleri korkuları yenebilmeleri için geliştirdikleri savunma mekanizmalarından biricisini, şu şekilde dile getirmektedir; “İnsanla ilgisi olmayan güçler ve kader erişilmezdir. Eğer bu güçlerin de bizim ruhumuzda olduğu gibi, alevlenen tutkuları varsa, eğer ölüm kendiliğinden bir şey değil de şeytani bir iradenin bir şiddet eylemiyse, eğer doğada her yanda kendi toplumumuzdan bildiğimiz türden yaratıklar varsa, ancak bu durumda rahat bir nefes alınabilir, bu esrarengiz dünyada kendimizi rahat hissedebilir, ve ruhsal donanımımızı kullanarak anlamsız kaygılarımızla baş edebiliriz. Kendi toplumumuzda kullandığımız yöntemlerin aynısını bu yabancı güçlere karşı da kullanabiliriz. Onları yatıştırmaya, kandırmaya çalışabilir ve onları bu yolla etkileyerek güçlerinin bir kısmından yoksun bırakabiliriz. Doğal bilimin yerine bu türden bir psikolojinin konulması anında bir rahatlama sağlamakla kalmaz, mevcut düzene daha iyi hakim olmaya giden yolu gösterir.”⁹ İnsanoğlunun savunmasızlığını ortadan kaldıran ve tepki verebilmesini sağlayan bu mekanizmanın ardından, Tanrı tasavvurunun etkinliğine değinilerek şu sonuca varılmaktadır; “İnsanlık, gerçekleştirilemeyecek gibi gözükten arzularını ve ona

⁷ Freud, *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*, s.278.

⁸ Kerim Yavuz, *Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1987, s.23.

⁹ Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği*, s.199.

yasak olan şeyleri Tanrılara yakıştırır. Dolayısıyla bu şekilde düşünülen Tanrının kültürel bir ideal olduğu söylenebilir. Günümüzde insanlık idealine çok yaklaşmış ve kendisi neredeyse Tanrı pozisyonuna yükselmiştir.”¹⁰ Böylelikle Freud’a göre, İnsanlar, anlaşılması ve mücadele edilmesi imkansız olan tabiat güçlerinden (Tanrı inancı vasıtasıyla) kurtulmakta, kısıtlı da olsa karşılık verilebilecek olan bir muhatap edinmiş olmaktadır.

Tabiat güçlerine karşı insanın çaresizliği, Freud’un sisteminde farklı bir yansımayla, küçük bir çocuğun babasıyla olan ilişkilerini çağrıştırmaktadır. Ona göre çocuğun babasından korkmasıyla ilgili ciddi nedenleri vardır. Ancak bunun yanında babasının onu tehlikelere karşı koruyacağından da emindir. İnsanlığın bu güçlere karşı sergilediği tavır ile çocuğun babasına karşı tutumu aynı kaynaktan beslenen iki psikolojik durumdur. Her ne kadar yetişkinliğe ulaşsa da birey sonsuza kadar çocuk kalmaya mahkum olduğunu, esrarengiz üstün güçlere karşı korumasız asla yapamayacağını anladığı zaman, bu güçlere, baba figürüne ait özellikler yükler; kendi için korktuğu, yatıştırmaya çalıştığı, buna rağmen kendisini korumasını istediği Tanrılar yaratır. Dolayısıyla baba özlemi insanca zayıflığın sonuçlarına karşı korunma ihtiyacıyla özdeş olan bir güdü olduğu bir kez daha karşımıza çıkmaktadır.¹¹

Tabiatı, güçlü bir baba imajıyla özdeşleştiren insanlar, ister istemez bu güçlere tanrısal figürleri de eklerler. “Zamanla doğal olaylardaki düzenlilik ve yasalara uygunluk üzerine ilk gözlemler yapılır ve böylece doğanın güçleri insanca özelliklerini kaybeder. Ancak, insanın çaresizliği ve bununla birlikte babasına ve Tanrılara duyduğu özlem, yerli yerinde kalır.”¹² Böylece Tanrılar, doğanın acı verici dehşetlerini savmaları, insanı kaderin acımasızlığıyla, özellikle de ölümle uzlaştırmaları ve uygar yaşamın getirdiği zorlukları ve yoksunlukları dengelemeleri, şeklinde gerçekleştirdikleri üç yönlü görevlerini sürdürmeye devam etmektedirler.

Freud, insanlığın, Tanrılara yüklediği görevleri dile getirmesinin ardından, kader konusunda bilindik itirazları tekrar seslendirme ihtiyacı duyar; “Eğer

¹⁰ Freud, *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*, s.284.

¹¹ Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği*, ss. 207-208.

¹² Freud, *a.g.e.*, s.200.

Tanrılar, kaderi kendileri belirliyorlarsa, bu durumda öğütlerinin anlaşılmaz olması gerekmektedir.” düşüncesiyle, kader ve Tanrı arasındaki öncelik ve sonralığın bir problem teşkil ettiğini ve bu durumun kaderin, Tanrılarının üzerinde benimsenmesine neden olduğunu belirtir. Bu arada, din felsefesinin önemli konularından birisi olan “kötülük problemini”de değinerek; “Tanrılar bizi şaşırtırlar, eğer kader onların hakimiyeti altındaysa, dünyada neden bu kadar kötülük vardır? Şeytanın inkar edilemeyen varlığı ile Tanrının her şeye kadirliği ve iyilikseverliğini uzlaştırmamanın ne kadar zor olduğu”¹³ gibi, klasik bir ateist söylem sergiler.

Böylece tabiat ve Tanrı arasındaki ilişkinin -kendine göre- zayıflığını ortaya çıkaran Freud, Tanrılarının üçüncü işlevine daha çok değer verilmiş olduğu kanaatindedir. “Artık Tanrılarının görevi, uygarlıktaki kusurları düzeltmek, pratik hayattaki kötülükleri ortadan kaldırmak, insanların birbirlerine çektirdiği acıları dindirmek ve onların uyma konusunda kusurlu davrandığı uygarlık kurallarına riayet etmelerini kontrol etmek olmuştur.”¹⁴

Freud, ölümden sonraki hayat ve adalet inancını da, kurguladığı bu çerçevenin içersine sokmaktadır. Hakim güçlerin devamlı sömürdüğü alt zümrenin bu dünyada elde edemediği adaleti başka bir aleme tehîr etme eğilimi sergilemelerini Freud, kendisinin kullanabileceği iyi bir materyal haline dönüştürerek, dünyada gerçek adaletin tam anlamıyla sağlanamayacağını anlayan insanların, iyi ile kötünün ayırt edildiği, bu dünyada kaçırmış olduğu tüm zenginlikleri bulmayı vadeden ve psikolojik bir avuntu sağlayan, yeni bir dünya fikrine sahip olmak zorunda kaldıklarını belirtir.

Tanrı, alem ve uygarlık arasındaki ilişkide Freud, insanın kendi çaresizliğini dayanılır kılma ihtiyacından kaynaklanan ve hem kendi çocukluğunun ve hem de, insan ırkının çaresizliğine ilişkin anılardan oluşan malzemelere dayanan bir dizi spekülâtif tez ortaya atmıştır. O, bu fikirlere sahip olmanın, insanı iki açıdan koruduğu inancını taşımaktadır: Doğanın ve kaderin tehlikelerine karşı ve insan toplumunun kendisinden kaynaklanan tehlikelere karşı.

¹³ Freud, *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*, s.314.

¹⁴ Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği*, s.201.

Bu ilişkiler zincirinin çözümlenmesinde öncelikle Freud'un kullandığı şekliyle 'Yansıtma' kavramını ele alarak başlamak, onun, uygarlığa ve bu bağlamda, dış güçlerin zorlayıcı etkisine bağımlı olarak şekillendirmeye çalıştığı Tanrı kavramını anlamlandırmada daha kolay bir yol izlememizi sağlayacaktır.

Yansıtma kavramı psikoloji terminolojisinde şu anlama gelmektedir; "Çocuk kendi öz imgesini başkasında arar ve kendini diğer insanlardan henüz ayırt edemediği için, kendi öz düşüncelerini karşındakilere mâl eder. Diğer yandan yansıtma, normal kişilerin de baş vurdukları bir savunma mekanizmasıdır. Kişi, kendinde var olduğunu kabul etmediği nitelik ve duygularını başkalarına mâl etmek istemindedir. Kendinde var olan istenmeyen, hoşça gitmeyen, kabul görmeyeceğini bildiği duygulardan suçluluğa kapılan kişi, bu niteliklerini başkalarına yansıtma eğilimi sergiler. Böylece problemleriyle çok daha kolaylıkla mücadele edebilecek ve büyük bir oranda rahatlığa kavuşacaktır."¹⁵

Anlaşıldığı üzere, Freud için Tanrı, insanın kendisinde hissettiği eksiklikleri telafi etmek ve baş edemediği tabiat güçleri karşısında güçlü bir dayanak sağlamak amacıyla, çaresizlik içerisindeki arayışlarına karşılık gelen bir yansıtma sonucu (projeksiyon) şekillenmiştir. Feuerbach ile sosyolojik bir çerçevede başlayan ve Freud ile psikolojik bir versiyon kazanan Yansıtma Din Teorisinin (*The Projection Theory of Religion*) ateizme önemli ölçüde destek sağladığı düşünülmektedir.¹⁶ Yansıtma olayını Freud, psikanaliz sırasında, hastanın doktoruyla olan diyalogu neticesinde keşfetmiş¹⁷ ve daha sonra aynı kalıpları kullanarak, insanların Tanrı düşüncesine ulaşırken de benzer bir yol izlediği tezini ortaya koymuştur.

Ancak bu noktada, Tanrının varlığına bir takım yansıtma sonucunda ulaşılabildiğini düşünmemiz, onun varlığının zorunlu olarak bizimle ilişkilendirilmesi anlamına gelmesi gerektir. Zira, bu yansıtmanın gerçekleştiğini düşünsek bile, kaynağının insan değil de bizzat Tanrının kendisi olması, en az

¹⁵ O.A.Gürün, *Psikoloji Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul t.y., s.169; Raymond E. Fancher, *Ruhbilimin Öncüleri*, çev.:Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul 1990, s.206. Yansıtma mekanizmasının psikanalizdeki farklı boyutları için bkz.: Engin Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998, ss.116-121; Calvin S. Hall, *Freudyen Psikolojiye Giriş*, çev.: Ersan Devrim, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, ss.105-108; Volney P. Gay, *Freud on Sublimation*, State University of New York Press, Albany 1992, ss.54-60.

¹⁶ Hans Küng, *Freud and The Problem of God*, ing.çev.: Edward Quinn, Yale University Press, New Haven-1979, s.75.

¹⁷ Fromm, *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*, s.89.

kaynağının insan olması kadar muhtemel bir olasılıktır. Yani “Tanrı kendisini insana bildirmek için böyle bir yöntem kullanmakta, insanda böyle bir yeti var ederek onda varlığını sergilemektedir.”¹⁸

Tanrı inancının, indirgemeci bir yaklaşımla, insanların kontrol edilmesi amacı doğrultusunda tanımlanmaya çalışılması, dürtülerin bastırılmasıyla onun yerine teselli mahiyetinde bir şeyler sunan bir telafi mekanizması olarak görülmesi, Freud’u, dürtüleri, insanın diğer organik ve psikolojik özelliklerini geniş çerçevede ele almadan değerlendiren, neticede de dinin ve Tanrı inancının bu dürtüler üzerine kurulduğunu iddia eden, indirgemeci bir yaklaşıma sürüklemiştir. Dinin ve Tanrı düşüncesinin insan zihnindeki şekillenmesinde bu dürtülerin etkinliği kabul edilebilir. Ancak dini, sadece bu temellere dayandırarak anlamaya çalışmak mevcut din realitesiyle çelişmektedir. O zaman “bu dürtüler olmasaydı Tanrı inancına lüzum kalmazdı” demek gerekir ki, dinin diğer kapsayıcı boyutlarını dikkate aldığımız zaman, böyle bir iddiada bulunmak mümkün görünmemektedir.¹⁹ Tanrı inancının sadece bir telafi mekanizması olarak temellendirme gayreti, onun insan zihnindeki pek çok işlevini ve yansımalarını dikkate almamak anlamına gelir ki, bu en azından bizlerin zihnindeki Tanrı kavramıyla örtüşmeyen bir tanımlamadır.

Ayrıca insan içgüdülerinin beklentisi doğrultusunda şekillenmiş olan bir Tanrı imajı, bir bütünlük içersinde değerlendirildiğinde tam anlamıyla bu kavramın içini dolduramamaktadır. Zira Tanrı’nın beklentileri pek çok zaman muhataplarını aşmakta ve onları zorlayan bir dizi emir ve yasakları içermektedir. “Dinin insanın inanma ihtiyacını tatmin ettiği doğrudur. Fakat ciddi manada hiçbir insan ‘inanayım da rahat edeyim’ diye düşünmez. İnanç, bazen bütün arzu dünyası zorlar ve insanı çetin ve hatta sonu gelmez bir mücadelenin içine sürükler. Çünkü bir çok dine göre insanın manevi yükselişinin bir sonu yoktur.”²⁰ Yapacakları yanlış eylemler karşılığında bireysel olarak cezalandırmakla tehdit eden bir Tanrı anlayışını, insanlar, nasıl olurda kendi beklentileriyle ortaya koyarlar? Belirgin bir şekilde ortada olan bu çelişkili durumu Freud, insan ırkının başlangıç evrelerinde

¹⁸ Ali Köse, *Freud ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul 2000, s.126.

¹⁹ Köse, *a.g.e.*, s.123.

²⁰ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, Selçuk Yayınları, Ankara 1996, s.216.

var olduğunu iddia ettiği “ilk pişmanlık” ve “ilk günah”²¹ hipoteziyle temellendirme eğilimindedir. Babalarını cinsel arzularını tatmin etmek amacıyla öldüren oğullar, bu yaptıkları kötü eylemden pişmanlık duymuşlar ve ilk olarak bu noktadan başlayan pişmanlık birbiri ardınca tüm nesillere bulaşarak insanlığın tamamını etkisi altına almıştır.²² Birebir karşılaştırmak mümkün olmasa da, daha sonraki psikanalistlerce ‘kollektif bilinç dışı’ olarak isimlendirilen bu hadisenin yapılan deneylerden elde edilen veriler sonucunda hiçbir zaman bilinç dışına çıkabilmesinin mümkün olmadığı tespit edilmiştir.²³ Birbiri ardınca yirmi nesilde yapılan, fizyolojik bir değişikliğin en son doğan bireyde gözlenmemesi bilimsel bir veri iken,²⁴ insanlık tarihinin ilk basamağına dayandırılan ve görüldüğü kadarıyla bilimsel ve rasyonel hiçbir dayanağı da bulunmayan böyle bir faraziyenin, teistin sahip olduğu Tanrı tasavvurunu açıklamada kullanılması, Freud’un bilimselliğe verdiği değer adına bizleri hayrete düşürmektedir.²⁵ Freud’un iddialarına bir noktaya kadar hak verilebilmesinin tek yolu, dünya yüzeyinde var olan tüm Tanrı tasavvurlarının deist bir yapı içermesiyle mümkün olabilir. Buna karşılık bir çok din, kendine tabi olan insanlardan (bundan hoşlansınlar veya hoşlanmasınlar) çeşitli taleplerde bulunmaktadır, bu da Tanrı imajını, insan zihninden ve onun gerçekliği olmayan ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenmiş bir varlık olduğu fikrinden ayıran, önemli bir dayanaktır.²⁶

Freud’un insanlık ve uygarlık arasındaki ilişkide niçin böylesine katı bir tutum içersinde olduğunu, yüceltme kavramının bireysel psikolojideki analizinde

²¹ Freud, *Savaş ve Ölüm Üzerine Düşünceler*, s.81.

²² Sigmund Freud, *Totem ve Tabu*, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara 1997, s.214. *Totem ve Tabu*, XIV. ciltte (Dinin Kökenleri), 55-228. sayfalar arasındadır.

²³ Engin Geçtan, *İnsan Olmak*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996, s.184.

²⁴ Günümüzde kesinliği kabul edilmiş genetik bilimlerinin verilerine dayanarak bir karşılaştırma yapıldığında Freud’un tezinin bilimsel verilerden çok uzak genellemelerden ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Klinik verilerle ilgili daha kapsamlı bilgi için bkz.: Pierre Debray-Ritzen, *Freud Skolastiği*, çev.: A. Fikret Gökdemir, A. Çetin Ertürk, T.D.V. Yayınları, Ankara 1991, s.146-150; Yavuz, *a.g.e.*, s.67-68; Paul Kline, *Fact and Fantasy in Freudian Theory*, Methuen-Co Ltd., London 1972, ss. 95-101; Clara Thompson, Patrick Mullahy, *Psychoanalysis: Evolution and Development*, Grove Press, New York 1957, ss.131-150.

²⁵ Tanrı tasavvurunun yorumlanması hakkında içine düştüğü zorlayıcı tavrın yanlışlığını bizzat Freud kendisi dile getirerek, daha sonraları daha hak gözetir bir tavır takınmaya çalışmış, ancak bu tavrının dinin gücünün maddesel değil tarihsel bir nitelik taşımasına bağlamıştır. Bkz. Sigmund Freud, *Yaşamım ve Psikanaliz*, çev.: Kâmuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul 1998, s.111.

²⁶ Dinî inancı güdüleyen çeşitli ihtiyaçlar hakkında bkz.: Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Aksiseda Matbaası, Samsun 2000, ss.71-72; Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, T.D.V. Yayınları, Ankara 1993, ss.81-82.

ve bunun toplumsal hayata yansımalarından çıkarabilmekteyiz. Freud'a göre, "seçkin kesim içgüdüsel arzularını tatmin etmeme yoluyla, insan sürüsünün aksine, kültürel başarılar için ruhsal sermaye biriktirmektedirler. Psikanalitik kuramda, hiçbir zaman yeterince açıklanamayan yüceltme kavramındaki tüm gizem, özünde 19. yüzyıldaki orta sınıfın ruhunda yatan sermaye birikiminin gizemidir. Zenginliğin tasarrufun ürünü olması gibi, kültür de içgüdüsel ketlemenin ürünüdür."²⁷ Yani, kültürün oluşması ve şekillenmesinde itici bir güç olan bireysel ihtiyaçların ortaya konulması ve belirgin bir zümrenin baskıcı bir tutumla bu ihtiyaçların karşılanmasında etkin bir rol oynaması; Tanrı tasavvurunun, bir savunma ve sindirme aracı olarak gün yüzüne çıkmasına sebep olduğu iddia edilmiştir. Çeşitli bireysel ihtiyaçların ve içgüdülerin zorlaması üzerine kurgulanmış olan kültürel oluşumlar, sosyal bilimlerin ve toplumsal yapılanmanın gelişmesini geciktirmiş, insanın çevresindeki bireylere karşı geliştirdiği gizli düşmanlıkları, birey ve toplum düşmanlığı²⁸ gibi görüşleriyle, Freud, topluma deli gömleği giydirmeye çalışmıştır. Aradan geçen zaman sonunda daha iyi anlaşılmıştır ki, Freud'un insan gelişmesi kuramından çıkardığı belli başlı sonuçların çoğu itibarını yitirmiş ve çürümeye yüz tutmuştur.²⁹ Freud'dan sonra gelişen psikoloji akımları, (başta Alfred Adler olmak üzere Bireysel Psikoloji savunucuları) biyolojik etkenler yerine sosyal ilişkileri vurgulayarak,³⁰ iç kuvvetler varsayımından, yani iç güdülerden ve dürtülerden kopmuş, bunları mantık dışı malzeme olarak nitelemiştir.³¹ O dönemlerde popüler olan, "Egemen olma, bastırma, iç ve dış dengeleri korumaya yönelik olan otoriter yöntemlerin, insanın psikolojik aktivitesinden kaynaklanması ve sadece belirli bir zümreye has olarak değerlendirilmesi" gibi görüşler, kaçınılmaz olarak Freud'un da kuramını etkilemiş ve bunların pratik hayata geçirilmesi toplumsal dinamiğin kontrol edilebilmesi imkansızlaştırmıştır.³²

²⁷ Sarah Kofman, *Freud and Fiction*, ing. çev.: Sarah Wykes, Polity Press, Cambridge 1991, s.128.

²⁸ Sigmund Freud, *Neden Savaş*, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara 1997, s.355. *Neden Savaş*, Öteki Yayınevi'nin yayımladığı ÖFD'nde, XIII. ciltte (Uygarlık Din ve Toplum), 349-366. sayfalar arasındadır.

²⁹ Richard Webster, *Why Freud Was Wrong*, Harper Collins Publishers, London 1996, s.443.

³⁰ Alfred Adler, *Psikolojik Aktivite*, çev.: Belkıs Çorakçı, Say Yayınları, İstanbul 1997, s.20.

³¹ Adler, *a.g.e.*, s.34.

³² Erich Fromm, *Yaşama Sanatı*, çev: Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1997, s.71.

Bireysel zorlanımların etkisiyle ortaya çıkmış olduğu iddia edilen Tanrı fikrini, güç ve kuvveti elinde bulunduran azınlığın, çoğunluğu sindirmek amacıyla, uygarlığı bahane ederek şekillendirmiş olması da tartışmaya açık bir konudur. Zira, bir çok dinin başlangıcı dikkate alındığında, toplumun hakim sınıfının dışında (ve kimi zaman İslam tarihinde olduğu gibi onların karşısında) daha yoksul ve gelir düzeyi düşük halk katmanlarında yankı bulduğu gözlemlenmektedir. Tanrı kavramını kullanarak çoğunluğun kontrol altına alınmaya çalışılması çok daha farklı bir eylem gerektirirken, realite bizlerin tam tersi bir sonucu kabullenmemizi gerektirmektedir.

Günümüz toplumlarında Tanrıya olan inanç eğiliminin, azalmadan büyük bir yoğunlukla taraftar bulması, Freud'dan sonra gelen bir çok psikanalistin daha ılımlı tavır takınmalarına neden olmuştur.³³ Elbette ki bu belirgin tavır değişikliğinin önemli nedenlerinden birisi, dinin objektif bir gerçekliği olduğu kadar, psikolojik bir gerçekliğinin de var olmasıdır. Ferdin içinde doğrudan doğruya yaşanan bir tecrübeye dayanan din ve Tanrı kavramları insan ruhunun dinginliğe ulaşmasında etkin bir faktördür. Din, ferdin içinde doğrudan doğruya yaşanan bir tecrübeye dayanır. Eğer insan içinde böyle bir tecrübeyi duymuyor ve buna rağmen dine karşı bir şey söylemek istiyorsa, Freud'un yaptığı gibi,³⁴ kendisinin böyle bir tecrübeye sahip olmadığını söyleyebilir.³⁵ Freud'dan sonra psikolojiye farklı bir aktivite kazandıran Adler, kusursuzluk fikrinin somutlaştırmasının, büyüklüğün ve üstünlüğün insan yapısına ve duygularına doğal gelen şekillendirmesinin, ancak Tanrı kavramıyla gerçekleştiğini savunmaktadır. Tanrı'ya doğru çaba göstermek, onun çağrısını izlemek, ona ulaşma gayreti içine girmek, herhangi bir dürtüden değil, aksine bireysel bir çabalamadan kaynaklanmaktadır. Tanrı, yükseklik niteliğine yönelmiş düşünce ve bu rehberlik eden sınırsız kudret arayışı sonunda, kendi yüzünü göstermekte, kendini tanıtmakta ve büyüklüğüne, sınırsız kuvvete, inanç, şükran ve niyaza giden yolu göstermekte,

³³ Daha geniş bilgi için bkz.: Erich Fromm, *Psikanaliz ve Zen Budizmi*, çev.: İlhan Güngören, Yol Yayınları, Ankara 1997, s.16-19.

³⁴ Bkz.: Sigmund Freud, *Freud ve Psikanaliz*, çev.: Kâmuran Şipal, Bozak Yayınları, İstanbul 1974, s.48.

³⁵ Yavuz, *a.g.e.*, s. 36-37.

gerilimlerden, aşağılık duygulardan uzaklaşmayı sağlamaktadır.³⁶ Tanrı gerçeğinin insan ve toplum psikolojisindeki olumlu etkilerini göz ardı etmeyen Adler, bir başka eserinde şunlara değinmektedir:

Bu gerçeği kavrayan insanlar, hiçbir zaman eksik olmamıştır. Böyleleri yaşamın amacının insanlara ilgiyle kucak açmak olduğunu bilmiş, kendilerinde toplumsallık duygusunu ve sevgiyi geliştirmeye çalışmışlardır. İnsanlığın esenliğini saylamaya yönelik bu çaba bütün dinlerde karşımıza çıkar. Dünyadaki bütün büyük manevi akımlarda toplumsallık duygusunu güçlendirmeye çalışan insanlar görürüz, din de bu yöndeki en önemli çabalardan birisidir.³⁷

Freud'dan sonra psikanalizin şekillenmesindeki bir başka önemli isim olan Jung'a göre, psikolog eğer bilimsel bir tavır içersinde olmak istiyorsa, ebedi ve biricik hakikati iddia eden her türlü inancı dikkate değer saymalıdır.³⁸ O, bu görüşleriyle dini bir aldatmaca, gerçeklerden kaçış ya da çocukça bir güçsüzlük olarak görenlerin açıkça karşısında olduğunu hissettirmektedir.³⁹ Dinî deneyimin ve Tanrı inancın insan psikolojisindeki önemini ve mutlakiyetini savunurken Jung, şunları söylemektedir:

Dinî deneyim mutlaktır. Tartışmaya gelmez. Sadece hiçbir zaman böyle bir deneyimimizin olmadığını söyleyebiliriz. Ancak karşımızdaki “üzgünüm ama ben yaşadım” diyecektir. Ve orada tartışma sona erecektir. Herkes dinî deneyim üzerine ne düşünürse düşünsün, ona sahip olan, ona bir hayat, anlam ve güzellik kaynağı temin eden, dünyaya ve insanlığı muhteşem bir çehre kazandıran büyük bir hazineye sahip olacaktır. Kim çıkıp ta böylesi bir hayatın meşru olmadığını, bu deneyimlerin geçerli olmadığını ve böylesi bir inancın yanılısamadan ibaret olduğunu söyleyebilir ki?

³⁶ Adler, *a.g.e.*, s. 296. Adler ve Freud'un, ilgilendiğimiz konu ile ilgili daha geniş bir karşılaştırması için bkz.: Küng, *a.g.e.*, ss.55-58.

³⁷ Alfred Adler, *Yaşamın Anlam ve Amacı*, çev.: Kâmuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul 1998, s.14.

³⁸ Carl Gustav Jung, *Din ve Psikoloji*, çev.: Cengiz Şişman, İnsan Yayınları, İstanbul t.y., s.22.

³⁹ Friada Fordham, *Jung Psikolojisi*, çev.: Aslan Yalçınmer, Say Yayınları, İstanbul 1997, s.87.

Nitekim yaşamımıza yardımcı olan nihai şeyler hakkında daha iyi bir gerekçe var mı? ... Nevrozu tedavi eden şeyin (insanın Tanrı inancına sahip olması) kendisi, nevroz kadar inandırıcı olmalıdır... Eğer böylesi bir yaşantı sevdiğimizimizin ve sizlerin hayatını daha sıhhatli daha iyice, daha mükemmel ve daha tatminkar kılacaksa o zaman iç rahatlığıyla diyebiliriz ki, 'bu Tanrı'nın bir lutfu ve keremidir.'⁴⁰

Tanrı inancının insan psikolojisindeki inkar edilemez faydalarını Jung, bir başa eserinde ise şu şekilde dile getirmektedir:

Dine dayanan hayat doğru, meşru ve sağlıklı bir hayattır. Bunun aksini söyleyenlerin ölçüsü nedir? Dinî yaşayışın meşru olmadığını ve onun insana verdiği iç huzurun geçersiz olduğunu kim söyleyebilir? İnsana yardım eden ve onun içini ferahlatan dinî yaşayışın hissettirdiği gerçekten daha iyi ve daha geçerli bir realite var mıdır? Hiçbir psikanaliz temsilcisi, insanın dinî tecrübeden başka hiçbir tecrübede böyle bir iç huzuru bulabileceğini iddia edemez.⁴¹

Bu betimlemeden sonra Jung'un, dinî inancın ruhlardan silinmesini ve temizlenmesini değil, aksine onun insan ruhunda yenilenmesi, mümkün olduğu kadar akla, mantığa uyar hale gelmesi ve nihayet insan ruhunda sağlıklı bir şekilde kendini duyurması ve canlılık kazanması kanaatinde olduğunu söyleyebiliriz. Zira, onun için değerli olan, bu fenomenin varlık alanında belirli bir değer kazanmış olmasıdır. İnsanların sosyal hayatlarında alabildiğince etkili bir faktör olan Tanrı inancının, birey psikolojisi üzerindeki olumlu etkisi, dinî değerlere karşı olan yaklaşımlarımızda daha dengeli ve tutarlı bir tavır sergilememizi gerektirmektedir.⁴² Aslında doğal din, ferdin içinde kendiliğinden doğan ve ona tabî gelen dindir. Çünkü insan tabiatında dinî inanca, olumlu şekilde isteyerek bir katılış vardır, yani o, inanmaya ruhen hazır bir konumdadır. Bu anlamda Jung'a göre din, insan ruhuna ve aklına uyan ve Tanrı inancını bütün yoğunluğuyla içine

⁴⁰ Jung, *a.g.e.*, s. 143.

⁴¹ Carl Gustav Jung, *Analitik Psikolojinin Temel İlkeleri*, çev.: Kâmuran Şipal, Cem Yayınevi, İstanbul 1998, s.8-9.

⁴² Daha kapsamlı bilgi için bkz.: Jung, *a.g.e.*, s.38-40.

alan bir din olmalıdır.⁴³ Din ve Tanrı kavramlarına Freud'dan çok farklı bir psikolojik yorum getiren Jung, Tanrı'nın insan benliğinin (şuur ve şuuraltı kavramlarının) ötesinde bir konumda yer aldığını ve kendisini oradan insanlara tanıtmak istediğini düşünmektedir.

Anlaşıldığı üzere Freud, Tanrı inancını bir çeşit nevroz ya da patolojik bir bozukluk, dini de evrensel bir baskı nevrozu olarak görürken,⁴⁴ buna karşılık Jung, nevrozun oluşmasında Tanrı inancının doğrudan doğruya rolü olmadığını, aksine nevrozlu hastanın tedavisinde dinin önemli ve yapıcı bir etken olduğunu kabul etmektedir.⁴⁵ Bu konudaki görüşlerini 1935 yılında Londra'daki Tavistock Kliniği'nde, 200 kadar hekim, psikiyatrist ve psikoterapiste verdiği konferansta şu şekilde dile getirmektedir:

Nedir dinler? Dinler ruhsal tedavi sistemleridir. Peki bizler, biz ruh hekimleri ne yaparız? İnsan usu ya da insan ruhunda baş gösteren hastalıkları tedaviye çalışırız. Dinlerin de yaptığı bizimkinden farklı değildir. Dolayısıyla, Tanrı inancı tedavi edici bir hekimdir. Hastaları iyileştirir, ruhsal bozuklukları düzeltmeye çalışır. İşte bu da bizim ruhsal tedavi (psikoterapi) diye nitelediğimiz uğraşıdır. Dinleri psikoterapi sistemleri diye göstermem, bir söz oyunu sayılmasın. Hatta din için psikoterapi sistemlerinin en gelişmişidir dersek, pratikte büyük bir gerçeği dile getirmiş oluruz.⁴⁶

Freud'un dine karşı yönelttiği diğer bir eleştiri, "ahlâkı çok şüpheli bir temele oturtması" iddiasıdır. Ona göre, eğer ahlâkî kuralların geçerliliği, bunların Tanrı'nın buyrukları oluşuna bağlıysa, ahlâkın gelecekteki varlığı ya da yokluğu Tanrıya olan inanca bağlı olarak değişecektir. Din ile ahlâkın birbirine olan bağlılığı koparılmazsa, gelecekte, insanlığın tüm değer yargıları tehlikeye

⁴³ Yavuz, *a.g.e.*, s. 37-38.

⁴⁴ Sigmund Freud, *Amatör Psikanaliz*, çev.: Kâmuran Şipal, Bozak Yayınları, İstanbul 1974, s.153.

⁴⁵ Küng, *a.g.e.*, s.109-110. Jung ve Freud'un, ilgilendiğimiz konu ile ilgili daha geniş bir karşılaştırması için bkz.: *a.g.e.*, ss. 58-66.

⁴⁶ Jung, *Analitik Psikolojinin Temel İlkeleri*, s.214.

düşecektir.⁴⁷ Ayrıca “komşunu kendin gibi sev” veya “öldürmeyeceksin” gibi bir çok ahlâkî kuralı Freud, çeşitli tarihsel dayanakları olan⁴⁸ ve ilahi hiçbir kaynağı bulunmayan kurallar olarak görmektedir.

Tanrı'nın, sadece ahlâk alanında bir hakimiyetinin var olduğu iddiası da tam anlamıyla doğrulanabilir değildir. Tanrı ve insan arasındaki etkileşimde ve insanlar arasındaki diyalogun temininde, ahlâkî öğretiler çok önemli bir yeri işgal etmektedir. Ancak Tanrı inancının insanlığa sağladığı tek şey ahlâkî düzenlemeler değildir. Örneğin, toplum için sağladığı diğer faydaları bir kenara bırakıp sadece bir bilgi kaynağı olarak, hiçbir yanlışlığı ve dış alemle çelişkiye düşen hiçbir haberi tespit edilemeyen, vahiy, Freud'un kuramını şekillendirirken ortaya koyduğu mitolojik temellendirmelerden çok daha ileri, sağlam dayanaklara sahiptir.

Aslında ahlâk ve Tanrı kavramlarının birbirine olan yakınlığıyla ilgili pek çok kanıt, felsefe tarihinde mevcuttur. Özellikle Kant'ın ortaya koyduğu şekliyle “Ahlâk Delili” bu iki kavramın birbirine olan yakınlığını gözler önüne seren ve Tanrının varlığını ortaya koyan uzun soluklu bir delillendirme sistemi olarak kabul edilmektedir.

Erich Fromm, Freud'un bu konudaki katı tutumuna eleştiri getirerek onun düştüğü hatalardan birini şu şekilde dile getirmektedir:

“Freud, İncil'deki bu emri (komşunu kendin gibi sev) yorumlamasını şu sözlerle bitiriyordu, ‘Gerçekleştirilmesi hiç de akılcı bir tutum olarak önerilmeyecek olan böyle bir şeyi emretmek neye yarayacak ki?’⁴⁹ daha sonra bu bakış açısı tamamen değişir. Dinin düşmanı olan ve onu, insanın olgunlaşım, bağımsızlığını kazanmasına engel bir kurum olarak niteleyen Freud, şimdi kendi psikolojik tezini destekleyebilmek için, tüm hümaniter dinlerde ortak olan bir emri kullanmaktadır...

⁴⁷ Erich Fromm, *Psikanaliz ve Din*, çev.: Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1996, s.32.

⁴⁸ Örneğin; Freud, “öldürmeyeceksin” emrinin arkaik dönemde oğulların babalarını öldürdükten sonra içine düştükleri pişmanlıktan kaynaklandığı ve günümüze gelinceye kadar da çeşitli kültürlerde kullanıldığı görüşündedir.

⁴⁹ Sigmund Freud, *A General Introduction to Psycho-analysis*, ed.: Joan Riviere, Liveright Publishing Corporation, New York, 1935, s. 365.

Freud'un bu çelişkinin farkında olmadan eski ve yeni teorilerini birbiriyle bağdaştırmaya çalışması, onun düşüncesinde derin bir uçurumun doğmasına neden olmuştur. Bu çabası yüzünden yeni teorisiyle büyük karşıtlıklar ve çatışmalar taşıyan Freud, bunları ne kadar aşmaya ya da reddetmeye çalışmışsa da başarılı olamamıştır.⁵⁰

Ahlâk kurallarının, Tanrı inancına sahip olan biri açısından çift yönlü bir bağlayıcılığının olmasına karşın, ateist açısından tek yönlü bir zorunluluğu söz konusudur. Gerçek anlamda bir teist için ahlâk kurallarını hiçe saymak mümkün değildir. Ancak bu, dindar olmayanın ahlâklı olamayacağı anlamına gelmez. Ateistin hiçbir ahlâkî ilkeye sahip olmayacağını öne sürmek, ya da “eğer bir insan ahlâk kurallarına uyuyorsa farkında olmadan Tanrıya inanıyordu”⁵¹ demek, savunulması güç olan ve belli ölçüde, gerçeklere ters düşen bir tutum sergilemektir. Ateizmin Tanrının varlığına inanmayı ahlâk için yararsız hatta zararlı görmesi, sözde dindarların düşünce ve tutumlarına bakılarak öne sürülmüş geçersiz bir genellemedir. Teizm, ahlâkî kuralların ve bununla birlikte diğer yükümlülüklerimizin yerine getirilmesi için yeni bir çevre oluşturur. İnanan için “yapmalıyım” sadece ahlâkî bir yükümlülük değil aynı zamanda dinî bir ödevdir. Ahlâk kurallarını çiğnemenin ahlâk düzeyindeki adı “ahlâksızlık”, inanç düzeyindeki adı ise hem “ahlâksızlık” hem de “Tanrıya isyan”dır.⁵²

Tüm bunların yanında Freud'un ortaya koyduğu şekli ile psikanaliz öğretisinin gerek ferdin psikolojik bünyesini gerekse toplumsal hayatı nasıl bir ahlâkî çöküntüyle karşı karşıya bırakma ihtimalinin olduğu tartışma götürmez bir gerçektir.⁵³ Örneğin; psikanalizdeki cinsellik öğretisinin, odipus ve electra

⁵⁰ Erich Fromm, *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*, çev.: Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1997, ss.214-216.

⁵¹ Fromm, Freud için benzer bir savunma geliştirmektedir. Fromm'a göre, hümaniter dinlerde, (ki ona göre Freud'un da savunduğu din şekli budur) en büyük ölçüt insanların vicdanlarıdır. Ancak bu vicdan diğer dinlere olduğu gibi bir dış gücün içimize yerleştirmiş olduğu bir şey değil kendi iç sesimizdir. Burada günah, Tanrıya karşı gelmek değil, kendimize karşı gelmektir. Bkz.: Fromm, *a.g.e.*, s. 88.

⁵² Mehmet S. Aydın, *Tanrı-Ahlâk İlişkisi*, T.D.V. Yayınları, Ankara 1991, s.220.

⁵³ Freud'un kuramının, toplumsal ahlâkı ne derece etkilediği konusunda daha geniş bilgi için bkz.: Erich Fromm, *Kendini Savunan İnsan*, çev.: Necla Arat, Say Yayınları, İstanbul 1998, s.42.

komplekslerinin, narsistik düşüncelerin, toplum üzerindeki yansımalarının, evrensel nevroz anlayışının fertler üzerindeki etkisinin, neler olabileceği ve bunları destekleyen bir çok teorinin, pratikte uygulanmasının doğuracağı vahim sonuçlar, dünya yüzeyinde ahlâkî bir çöküntüye yol açabilecek büyüklüktedir.

Toplum ve gerçek bir Tanrı tasavvuru arasında var olan tüm bağların koparılmasıyla özdeşleşen psikanaliz öğretisi, grup içerisinde özgün bir yere sahip olduğunu hisseden bireylerin hayallerini yıkmaya çalışmış ve toplumun hemen hemen tamamını ‘nevrozlu’ olarak niteleyebilecek kadar cüretkar davranmıştır.⁵⁴

Çeşitli dinlerdeki farklı Tanrı tasavvurları dikkate alındığında, insanların beklentilerinin çok ötesinde, aşkın bir Tanrı fikrinin mevcudiyeti Freud’un indirgemeci Tanrı anlayışıyla belirgin bir farklılık içermektedir. Tabiat güçlerine karşı, uygarlığın geliştirdiği bir savunma mekanizması olarak şekillenen bir Tanrı anlayışıyla, teistin zihninde, kendi çabası ve kabullenmiş olduğu dinin öğretileri doğrultusunda şekillenen Tanrı düşüncesi, birbirinden çok farklı şeyler ifade etmektedir. Tanrı inancının sadece bir telafi mekanizması olarak temellendirme gayreti, onun insan zihnindeki pek çok işlevini ve yansımalarını dikkate almamak anlamına gelir ki, bu en azından bizlerin zihnindeki Tanrı kavramıyla örtüşmeyen bir tanımlamadır.

⁵⁴ Fritz Wittels, *Freud and His Time*, Liveright Publishing Corporation, New York 1931, s.89.

KAYNAKÇA

- Adler, Alfred, *Psikolojik Aktivite*, çev.: Belkıs Çorakçı, Say Yayınları, İstanbul 1997.
- , *Yaşamın Anlam ve Amacı*, çev.: Kâmuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul 1998.
- Aydın, Mehmet S., *Din Felsefesi*, Selçuk Yayınları, Ankara 1996.
- , *Tanrı-Ahlâk İlişkisi*, T.D.V. Yayınları, Ankara 1991.
- Debray-Ritzen, Pierre, *Freud Skolastiği*, çev.: A. Fikret Gökdemir, A. Çetin Ertürk, T.D.V. Yayınları, Ankara 1991.
- Fordham, Friada, *Jung Psikolojisi*, çev.: Aslan Yalçiner, Say Yayınları, İstanbul 1997.
- Freud, Sigmund, *A General Introduction to Psycho-analysis*, ed.: Joan Riviere, Liveright Publishing Corporation, New York, 1935.
- , *Amatör Psikanaliz*, çev.: Kâmuran Şipal, Bozak Yayınları, İstanbul 1974.
- , *Bir Yanılsamanın Geleceği*, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, ÖFD (Uygarlık Din ve Toplum içinde), c.XIII, Ankara 1997.
- , *Freud ve Psikanaliz*, çev.: Kâmuran Şipal, Bozak Yayınları, İstanbul 1974.
- , *Neden Savaş*, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, ÖFD (Uygarlık Din ve Toplum içinde), c.XIII Ankara 1997.
- , *Savaş ve Ölüm Üzerine Düşünceler*, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, ÖFD (Uygarlık Din ve Toplum içinde), c.XIII, Ankara 1997.
- , *Totem ve Tabu*, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, ÖFD (Dinin Kökenleri içinde), c.XIV, Ankara 1997.
- , *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, ÖFD (Uygarlık Din ve Toplum içinde), c.XIII, Ankara 1997.

- , *Yaşamım ve Psikanaliz*, çev.: Kâmuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul 1998, s.111.
- Fromm, Erich, *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*, çev.: Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1997.
- , *Kendini Savunan İnsan*, çev.: Necla Arat, Say Yayınları, İstanbul 1998.
- , *Psikanaliz ve Din*, çev.: Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1996.
- , *Psikanaliz ve Zen Budizmi*, çev.: İlhan Güngören, Yol Yayınları, Ankara 1997.
- , *Yaşama Sanatı*, çev.: Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1997.
- Gay, Volney P., *Freud on Sublimation*, State University of New York Press, Albany 1992, ss.54-60.
- Geçtan, Engin, *İnsan Olmak*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996.
- , *Psikanaliz ve Sonrası*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998.
- Gürün, O.A., *Psikoloji Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul t.y.
- Hall, Calvin S., *Freudyen Psikolojiye Giriş*, çev.: Ersan Devrim, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.
- Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, T.D.V. Yayınları, Ankara 1993.
- Jung, Carl Gustav, *Analitik Psikolojinin Temel İlkeleri*, çev.: Kâmuran Şipal, Cem Yayınevi, İstanbul 1998.
- , *Din ve Psikoloji*, çev.: Cengiz Şişman, İnsan Yayınları, İstanbul t.y..
- Kline, Paul, *Fact and Fantasy in Freudian Theory*, Methuen-Co ltd., London 1972.
- Köse, Ali, *Freud ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul 2000.
- Küng, Hans, *Freud and The Problem of God*, ing.çev.: Edward Quinn, Yale University Press, New Haven-1979.
- Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Aksiseda Matbaası, Samsun 2000.

- Raymond E. Fancher, *Ruhbilimin Öncüleri*, çev.:Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul 1990.
- Sarah Kofman, *Freud and Fiction*, ing. çev.: Sarah Wykes, Polity Press, Cambridge 1991.
- Thompson, Clara, Mullahy, Patrick, *Psychoanalysis: Evolution and Development*, Grove Press, New York 1957.
- Webster, Richard, *Why Freud Was Wrong*, Harper Collins Publishers, London 1996.
- Wittels, Fritz, *Freud and His Time*, Liveright Publishing Corporation, New York 1931.
- Yavuz, Kerim, *Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1987.